

Wioletta Knapik

**SPOŁECZNE ASPEKTY PROBLEMATYKI EDUKACJI
DZIECI I MŁODZIEŻY NA TLE PROGRAMU
„SUPER SZKOŁA” REALIZOWANEGO W RAMACH
EUROPEJSKIEGO FUNDUSZU SPOŁECZNEGO**

1. CHARAKTERYSTYKA PROGRAMU „SUPER SZKOŁA”

„Super Szkoła” to projekt realizowany ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego, którego pomysłodawcą i wnioskodawcą było Towarzystwo Oświatowe Ziemi Chrzanowskiej w Chrzanowie. Okres realizacji projektu obejmował 14 miesięcy, tj. od 01 lutego 2007 r. do 31.03.2008 r., z czego ponad rok przypadał na efektywną realizację przez beneficjentów ostatecznych. Wartość projektu stanowiła kwotę: 8 255 799,00 zł. Podmiotami uprawnionymi do udziału w programie były szkoły podstawowe, gimnazjalne i ponadgimnazjalne z gmin wiejskich, obszarów wiejskich, gmin miejsko-wiejskich oraz gmin miejskich (jeżeli przynajmniej 30% uczniów danej placówki pochodzi z obszarów wiejskich). Beneficjentami ostatecznymi „Super Szkoły” byli uczniowie i nauczyciele szkół podstawowych, gimnazjalnych, ponadgimnazjalnych, w szczególności z obszarów wiejskich. Zasięg terytorialny projektu – to 5 powiatów województwa małopolskiego: chrzanowski, olkuski, oświęcimski, myślenicki oraz wielicki. W ramach powiatów w projekcie wzięło udział 66 szkół z 50 miejscowości, ponad 13 500 uczniów oraz ponad 1100 nauczycieli. Okres rekrutacji wynosił jeden miesiąc, w terminie od 01 do 28 lutego 2007 r. W ramach 153 złożonych wniosków – do oceny merytorycznej zostało zakwalifikowanych 119. Ostatecznie zostało wybranych 66 najlepszych projektów, a kwota przeznaczona na ich sfinansowanie wynosiła 7 500 000 zł. Działania reali-

zowane w ramach programów rozwojowych szkół skoncentrowane były w obszarze trzech priorytetów, będących wyrazem kompleksowego podejścia do realizacji celu głównego projektu, jakim było zmniejszenie dysproporcji edukacyjnych pomiędzy wsią a miastem w województwie małopolskim:

PRIORYTET I: *„Wyrównywanie szans edukacyjnych (zmniejszanie dysproporcji pomiędzy wsią a miastem)”*.

Działania ukierunkowane na pomoc uczniom z problemami w nauce, zagrożonym „wypadnięciem” z systemu edukacji, uczniom ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Wprowadzenie innowacyjnych form nauczania podczas zajęć wspomagających. Przeszkolenie nauczycieli w zakresie pracy z dzieckiem z ADHD oraz dzieckiem z problemami edukacyjnymi, tworzenie programów innowacyjnych.

PRIORYTET II: *„Umożliwienie uczniom zdobywania dodatkowej wiedzy i umiejętności ułatwiających dalszą edukację i wybór ścieżki zawodowej”*.

Działania ukierunkowane na pobudzanie aspiracji edukacyjnych i zainteresowań, rozwijanie umiejętności kluczowych, rozwijanie umiejętności stosowania różnych technik informacyjno-komunikacyjnych. Rozwijanie umiejętności uczenia się, przygotowanie młodzieży do kontynuowania nauki, w szczególności do aktywnego funkcjonowania w społeczeństwie. Przeszkolenie nauczycieli w zakresie rozwijania umiejętności kluczowych, automotywacji i doradztwa zawodowego.

PRIORYTET III: *„Współpraca szkoły z organizacjami i społecznością lokalną na rzecz rozwoju edukacji i aktywności obywatelskiej”*.

Budowa wizerunku szkoły, aktywny udział w życiu kulturalnym i społecznym społeczeństwa, przeciwdziałanie objawom patologii i alienacji uczniów w środowisku. Rozwijanie umiejętności społecznych uczniów i kształtowanie postaw obywatelskich. Przeszkolenie nauczycieli w zakresie umiejętności kreowania wizerunku szkoły oraz przeciwdziałania wszelkim formom patologii – od jej rozpoznawania i diagnozowania po umiejętność przeciwdziałania w formie wychowawczej, prawnej i edukacyjnej.

Zajęcia zrealizowane w ramach priorytetów:

- zajęcia wyrównawcze – 242;
- koła zainteresowań (plastyczne, teatralne, filmowe, taneczne, informatyczne, szachowe, muzyczne itp.) – 411;
- koła zainteresowań – wyjazdy dydaktyczno-edukacyjne – 630;
- wycieczki edukacyjne – 528;
- zajęcia dodatkowe (warsztaty z doradcami zawodowymi i psychologami, kursy językowe, kursy szybkiego czytania, zajęcia przygotowujące do

matURY i egzaminów końcowych, imprezy w obrębie społeczności lokalnych, zajęcia i zawody sportowe, konkursy wiedzy, zajęcia korekcyjne) – 480.

W projekcie został położony duży nacisk na wsparcie uczniów szkół specjalnych oraz zajęcia z dziećmi niepełnosprawnymi.

2. DYSPROPORCJE W ZAKRESIE SZANS EDUKACYJNYCH DZIECI I MŁODZIEŻY WIEJSKIEJ

Istnieje bardzo wiele sposobów i metod pracy w celu podnoszenia ogólnego poziomu nauczania w szkołach wiejskich. Najczęściej stosowanym miernikiem oceny poziomu edukacyjnego są oceny uzyskiwane przez uczniów w klasyfikacji rocznej czy też oceny egzaminacyjne. Coraz częściej doposaża się szkoły w nowoczesny sprzęt multimedialny, udostępnia się możliwość korzystania z Internetu, inwestuje w naukę języków obcych, organizuje koła zainteresowań, tworzy grupy wyrównawcze oraz szereg innych zajęć pozalekcyjnych. Inicjatywy te są niezwykle cenne ale też czasochłonne – i pracochłonne jeżeli chodzi o zaangażowanie kadry pedagogicznej. Oceniając efektywność tych działań z perspektywy makro, czyli skali całego kraju – mogą okazać się one niewystarczające. Przede wszystkim z powodu braku możliwości indywidualizacji tego typu działań. Istota wyrównywania szans edukacyjnych tkwi przede wszystkim w dostosowaniu wszelkiego typu działań do indywidualnych potrzeb, możliwości i aspiracji każdego ucznia.

Barierą w wyrównywaniu szans edukacyjnych dzieci i młodzieży wiejskiej można pogrupować następująco:

- a) różnicowanie terytorialne; istnieją obszary wiejskie naszego kraju, które są szczególnie zaniedbane; dysproporcje dotyczące tempa rozwoju poszczególnych regionów są bezpośrednią konsekwencją polityki realizowanej począwszy od lat powojennych (II wojna światowa), pogłębiane w czasie komunizmu, gdzie ani transformacja ustrojowa zapoczątkowana w 1989 r. czy akcesja Polski do Unii Europejskiej w 2004 r., nie pomogła w niwelowaniu tych dysproporcji, a wręcz je pogłębiła;
- b) infrastruktura kulturalno-oświatowa:
 - niewystarczająca ilość lub brak obiektów użyteczności publicznej: biblioteki, domy kultury;
 - obecność oraz poziom atrakcyjności zajęć edukacyjnych przeznaczonych dla uczniów realizowanych w obiektach użyteczności publicznej;

- brak lub ograniczony dostęp dzieci wiejskich do obiektów użyteczności publicznej zlokalizowanych w najbliższym mieście (np. zbyt duża odległość do miasta czy sytuacja finansowa rodziny uniemożliwiająca wyjazdy);
 - szkoła bywa często jedyną placówką oświatową na wsi; w przypadku jej zamknięcia dzieci pozbawia się jedynej możliwości rozwoju edukacji; dojazd do szkoły zlokalizowanej w innej miejscowości, choćby ze względu na wydłużony czas, który poświęcić trzeba na podstawowe zajęcia w szkole, uniemożliwia korzystanie z zajęć pozalekcyjnych;
- c) niedostateczne wyposażenie szkół; problemy finansowe dotyczą głównie szkół małych, a więc najczęściej szkół wiejskich; środków wystarcza zazwyczaj na realizowanie tylko podstawowego programu edukacyjnego;
- d) brak lub niedostateczny poziom zaangażowania społeczności lokalnej w politykę edukacyjną realizowaną na wsi;
- e) brak lub małe zainteresowanie władz miejskich problemami konkretnych sołectw;
- f) poczucie niższej wartości, brak motywacji do zdobywania wiedzy, często wynoszone z domów rodzinnych.

Celem wyrównywania szans edukacyjnych niezbędne jest stworzenie szerokiego partnerstwa w lokalnym środowisku, które to partnerstwo powinno łączyć potrzeby i oczekiwania mieszkańców z działaniami lokalnych instytucji samorządowych, organizacji pozarządowych, władz oświatowych, parafii, grup nieformalnych (np. rodzicielskich czy uczniowskich). Chciałabym zwrócić uwagę na czynnik, który w programie wyrównywania szans wydaje się być trochę niedoceniany, mianowicie: rodzina. Szereg badań społecznych wskazuje na wysoki, w dalszym ciągu, poziom rygorystyki moralnej ludności wiejskiej. Rygorystyka ta wyrasta bezpośrednio z korzeni kulturowych polskiej wsi, tradycji, która tworzona była na przestrzeni stuleci. Tradycyjna wiejska społeczność lokalna darzyła zaufaniem autorytetowi, a jednym z nich była, i jest nadal, rodzina. Po dzień dzisiejszy rodzice są dla rodziny jednym z najważniejszych czynników opiniotwórczych. Wszelkie zmiany, a zwłaszcza te, które dotyczą mentalności, muszą mieć swój początek w zmianach postaw samych rodziców. Wspominałam już o zapóźnieniu cywilizacyjnym polskiej wsi skutkującym mniejszymi szansami edukacyjnymi dzieci i młodzieży. Oprócz środków finansowych i działań na szczeblu centralnym (reformy oświaty musi uwzględniać specyfikę wsi), edukacja na wsi powinna być wspierana przez społeczność lokalną, której działania powinny być zjednoczone dla dobra wspólnego celu (partnerstwo). Jednym z elementów tego układu powinni być rodzice i dzieci, którzy powinni być traktowani jako podmiot tych działań, a nie przedmiot

realizujący narzucony plan działania. Znane jest nam zdanie „nic o nas bez nas”, które w kontekście edukacji nabiera szczególnego znaczenia. Pisałam o poczuciu niższej wartości, braku motywacji do zdobywania wiedzy, która często wynoszona jest z domów rodzinnych. Wpływać na aspiracje edukacyjne dzieci i młodzieży – to wpływać przede wszystkim na rozbudzanie tych aspiracji najpierw u samych rodziców. Zadanie to można realizować poprzez aktywizowanie rodzin, jako podmiotu społeczności lokalnych, do działań na rzecz rozwoju edukacji.

Źródłem dysproporcji odnośnie szans edukacyjnych nie jest tylko miejsce zamieszkania uczniów. Status społeczny rodziny, sytuacja materialna – to czynniki, które także mogą wpływać na poziom edukacji dzieci i młodzieży. Chciałabym w tym miejscu powołać się na *Diagnozę uczniów oraz diagnozę potrzeb szkoleniowych*, którą przeprowadziłam w 2008 r. dla potrzeb ponadregionalnego programu rozwijania umiejętności uczniów w zakresie kompetencji kluczowych. Poniżej wybrane wnioski zamieszczone w tym opracowaniu:

1. Wypracowanie modelu współpracy zespołów nauczycielskich poprzez wprowadzenie obowiązku uzgadniania i wspólnego wyboru programów nauczania.
2. Badania wskazują na to, że polskie gimnazja w niewielkim stopniu niwelują dysproporcje w osiągnięciach uczniów wynikające z różnic dotyczących pochodzenia społecznego.
3. Organizacja transportu dla uczniów z terenów wiejskich, który oszczędza czas i umożliwia udział w zajęciach pozaszkolnych.
4. Należy nauczyć dzieci i młodzież szkolną racjonalnego korzystania z komputerów i Internetu tak, aby nie były wyłącznie źródłem uzależnień lub „pożeraczem czasu”.
5. Okazuje się, że pozaszkolna aktywność społeczno-kulturalna uczniów nie wpływa istotnie na osiągnięcia egzaminacyjne. Niezależnie od tego należy jednak motywować uczniów do aktywności pozaszkolnej (udział w konkursach, kołach zainteresowań, organizacjach młodzieżowych). Uczy to gospodarowania czasem wolnym i w ten sposób pośrednio przyczynia się do lepszego organizowania własnej nauki.
6. Należy konsekwentnie sprawować nadzór pedagogiczny nad realizacją w szkołach podstawy programowej w pełnym zakresie, żeby uniknąć napływu młodzieży na kursy przygotowawcze i korepetycje organizowane celem uzupełnienia materiału niezrealizowanego w szkole.
7. Nauczanie w ramach zajęć szkolnych takiego korzystania z Internetu, aby był on skutecznie wykorzystywany w podwyższaniu osiągnięć szkolnych.

Nauczyciele deklarują takie działania, ale badania wskazują na to, że są to deklaracje bez pokrycia.

8. Dostosowanie oferty edukacyjnej szkół ponadgimnazjalnych do oczekiwań absolwentów gimnazjów przez uwzględnienie kształcenia dla zawodów „przyszłościowych”.
9. Szkolenie młodzieży w zakresie umiejętności wykorzystania czasu wolnego oraz wyrabiania odporności na presję czasową.
10. Stawianie uczniom zadań wymagających działań rozłożonych w czasie, np. projekty edukacyjne, z odpowiednim wyprzedzeniem zadawane uczniom.

3. RZĄDOWY PROGRAM ROZWOJU EDUKACJI NA OBSZARACH WIEJSKICH NA LATA 2007–2013

Pewnym optymizmem napawa inicjatywa rządowa, której zadaniem jest zmniejszenie i przeciwdziałanie powstawaniu różnic edukacyjnych wśród dzieci i młodzieży. Inicjatywa ta, to *Rządowy program rozwoju edukacji na obszarach wiejskich na lata 2007–2013*. Uzasadnieniem tej inicjatywy są dysproporcje edukacyjne występujące między miastem a wsią. Na obszarach wiejskich kumuluje się szereg zjawisk ograniczających rozwój jej mieszkańców, w tym ciągle jeszcze niedostateczny poziom wykształcenia, niedostosowanie posiadanego przygotowania zawodowego do potrzeb występujących w danym regionie, niższe aspiracje życiowe, trudniejszy dostęp do rynku pracy, a w niektórych rejonach kraju także niższy standard życia mieszkańców wsi. Aktualne uwarunkowania powodują, że procesy decydujące o rozwoju społeczno-gospodarczym, mają tendencję do koncentrowania się w ośrodkach silnie zurbanizowanych, gdzie nie występują bariery dostępu do infrastruktury i gdzie wysoko wykwalifikowani pracownicy mają do niej powszechny dostęp i mogą z niej efektywnie korzystać. Zależności te decydują o tym, że tereny wiejskie mają gorsze perspektywy rozwojowe niż ośrodki miejskie.

Celem strategicznym Programu jest: Rozwój edukacji na wsi i obszarach wiejskich – podniesienie jakości i poziomu wykształcenia mieszkańców wsi i obszarów wiejskich.

Celami operacyjnymi są:

1. wspieranie rozwoju najmłodszych dzieci;
2. upowszechnianie wychowania przedszkolnego;
3. poprawa jakości procesu kształcenia – podniesienie poziomu wiedzy i umiejętności absolwentów szkół;
4. podniesienie kompetencji nauczycieli;

5. rozszerzenie oferty edukacyjnej dla osób dorosłych i wspieranie kształcenia ustawicznego – uczenie się przez całe życie;
6. zwiększenie dostępu do edukacji dla niepełnosprawnych mieszkańców wsi;
7. aktywizowanie środowisk wiejskich do podejmowania działań o charakterze edukacyjnym, społecznym i kulturalnym;
8. przygotowanie do funkcjonowania w gospodarce rynkowej;
9. dążenie do efektywniejszego wykorzystania bazy szkolnej na obszarach wiejskich;
10. rozwój umiejętności wykorzystania komputera oraz Internetu w życiu codziennym¹.

4. DIAGNOZA STANU EDUKACJI W ŚWIETLE OPÓŹNIENIA CYWILIZACYJNEGO POLSKIEJ WSI

Niski poziom kwalifikacji zawodowych osób zamieszkujących tereny wiejskie wraz z niskim rozwojem infrastrukturalnym polskiej wsi, znacznie utrudnia procesy reorganizacyjne tego sektora gospodarki. W porównaniu z innymi państwami UE Polska charakteryzuje się najwyższym udziałem ludności pracującej w rolnictwie. W 2002 r. (według danych Narodowego Spisu Powszechnego) w rolnictwie pracowało 19% ogółu pracujących w Polsce, wytwarzając jedynie 3,1% wartości dodanej brutto. W 2005 r. wskaźniki te kształtowały się odpowiednio: 16% i 3,9%. W konsekwencji dochody gospodarstw domowych rolników kształtują się na poziomie znacznie niższym w porównaniu z dochodami gospodarstw pracowniczych.

„W Polsce bieda wiejska nie jest zjawiskiem nowym, w większym czy mniejszym stopniu była na wsi obecna zawsze. W dzisiejszych czasach, gdy stan posiadania i możliwości konsumpcyjne w coraz większym stopniu zaczynają decydować o wartości człowieka, zmienia się sposób myślenia o biedzie. Problem postrzegania biedy przez ogół społeczeństwa nie ma raczej wielkiego znaczenia dla sytuacji społeczno-ekonomicznej mieszkańców wsi dotkniętych problemem ubóstwa”².

Największa dysproporcja między wsią a miastem, mierzona ilością placówek szkolnych, dotyczy szkolnictwa ponadgimnazjalnego. Liczebność liceów ogólno-

¹ http://bip.men.gov.pl/akty_projekty_/edukacja-na_obszarach_wiejskich_041206.pdf

² W. Knapik, *Kobieta w wiejskiej społeczności lokalnej*, Toruń 2008, s. 18.

kształcących na terenach wiejskich naszego kraju wynosi 467, natomiast szkół zawodowych i ogólnozawodowych – 1001, podczas gdy w miastach jest odpowiednio: 4193 oraz 6395. Sytuacja w szkolnictwie gimnazjalnym wykazuje najmniejszą dysproporcję między miastem a wsią: placówek gimnazjalnych w miastach jest 3814, natomiast na wsiach – 3418. Być może zaskakującą jest liczba szkół podstawowych na terenach wiejskich: jest ich ponaddwukrotnie więcej niż w miastach (odpowiednio: 9986 i 4576). Oczywiście dane te obrazują sytuację w całym kraju i nie uwzględniają różnicowania terytorialnego. Wydaje się oczywistym, iż źródeł dysproporcji między miastem a wsią nie należy szukać w ilości placówek w zakresie szkolnictwa podstawowego i gimnazjalnego.

Na przestrzeni lat: 2002–2005 zmniejszała się, aczkolwiek bardzo powoli, liczba osób z wykształceniem podstawowym zamieszkująca tereny wiejskie (w 2005 roku było ich o 13,1% mniej niż w 2002 roku). Na przestrzeni tego samego okresu czasu nie zmieniała się natomiast ilość osób z wykształceniem zawodowym. Systematycznie zwiększa się na wsi ilość osób z wykształceniem średnim i wyższym. Nie jest to jednak progresja zadawalająca. Na koniec 2005 r. z wykształceniem niepełnym podstawowym lub bez wykształcenia szkolnego pozostawało nadal 4,1% mieszkańców wsi (w mieście wskaźnik ten kształtował się na poziomie 1,3%)³.

Problem dysproporcji szans edukacyjnych rozpoczyna się już na poziomie nauczania przedszkolnego. W roku szkolnym 2003/2004 wychowaniem przedszkolnym objętych było 52,3% dzieci mieszkających w mieście i tylko 16,7% dzieci wiejskich. W roku szkolnym 2005/2006 wychowaniem przedszkolnym objętych było wciąż zaledwie 17% dzieci na wsi⁴.

Powyższe dane ukazują dość znaczne dysproporcje w edukacji przedszkolnej między miastem a wsią. Rodziny wiejskie nadal w większym stopniu niż rodziny miejskie są rodzinami wielopokoleniowymi. Sytuacja taka stwarza możliwość dziadkom sprawowania opieki nad wnuczętami w wieku przedszkolnym. Rodzicom łatwiej jest więc łączyć pracę zawodową z wychowaniem dzieci, zarówno w przypadku pracy zawodowej w mieście, jak i pracy na gospodarce. Baza materialna przedszkoli na wsi jest stosunkowo uboga. Może to stanowić barierę dla upowszechniania wychowania przedszkolnego na wsi. Do niskiego poziomu upowszechnienia przedszkoli wiejskich przyczyniają się przede wszystkim wysokie koszty ich utrzymania.

³ Narodowy Spis Powszechny 2002, GUS, Warszawa 2002 oraz Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2006, GUS Warszawa 2007.

⁴ Mały Rocznik Statystyczny Polski rok 2007, GUS Warszawa 2007.

Kolejnym czynnikiem wpływającym na dysproporcje w zakresie edukacji dzieci i młodzieży wiejskiej jest poziom aspiracji edukacyjnych. Młodzież w wieku 20–24 wykazuje różny poziom aspiracji edukacyjnych, tzn. 51% młodzieży wiejskiej w stosunku do 70% młodzieży miejskiej deklarowało w 2005 r. chęć kontynuowania nauki. Wskaźniki te są o wiele niższe, w szczególności w grupie młodzieży wiejskiej, w przedziale wieku 25–29 lat, odpowiednio: 9% i 25%⁵.

Problem edukacji dzieci niepełnosprawnych postrzegać należy nie tylko w kategoriach dysproporcji szans edukacyjnych, ale problemu społecznego w ogóle. Ta grupa dzieci i młodzieży jest szczególnie pokrzywdzoną z tytułu dostępu do edukacji: z jednej strony są to ograniczenia wynikające z niepełnosprawności fizycznej bądź umysłowej, z drugiej strony ograniczenia te potęgowane są dodatkowo miejscem zamieszkania osób niepełnosprawnych. W miastach więcej jest szkół integracyjnych, infrastruktura częściej dostosowana jest do potrzeb osób niepełnosprawnych. Na wsiach problem edukacji dzieci niepełnosprawnych jest prawdziwym wyzwaniem. System edukacji jest podstawowym narzędziem rehabilitacji społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych. W celu ułatwienia uczniom niepełnosprawnym dostępu do edukacji oraz zwiększenia ich szans na zdobycie dalszego wykształcenia, powinno rozszerzyć się ich udział w głównym nurcie szkolnictwa.

Polska wieś to unikalne w skali Europy dziedzictwo kulturowo-przyrodnicze. Zrównoważony rozwój terenów wiejskich bazuje na pełnym wykorzystaniu walorów wsi polskiej. Szansą dla rozwoju tych regionów jest krajobraz oraz dobra jakość gleb, które stanowią podstawę działań na rzecz rozwoju rolnictwa ekologicznego oraz agroturystyki. W parze z tymi działaniami powinna iść promocja szeroko rozumianej kultury, która mogłaby podnieść ogólny poziom intelektualny społeczności wiejskiej. Istnieje bezpośredni związek między wykształceniem, a uczestnictwem w kulturze. Im wyższy poziom wykształcenia – tym większy stopień uczestnictwa w kulturze. Podstawową przyczyną nierówności w dostępie do kultury między miastem a wsią są niewystarczające środki finansowe przeznaczane na rozwój infrastruktury kulturalnej. Systematycznie zmniejsza się liczba bibliotek gminnych, punktów bibliotecznych, domów kultury, klubów i świetlic oraz kin. Jak wskazują wyniki *Diagnozy Społecznej w latach 2000–2005*, wśród Polaków zanotowano znaczny spadek korzystania z dóbr kultury (rezygnacja z zakupu książek, prasy, wyjść do teatru, kina itp.). W 2005 r. wśród gospodarstw wiejskich – aż 37% zrezygnowało z zakupu prasy. Dalece niezadowolające są także dane dotyczące wielkości

⁵ Raport z badania wśród studentów na zlecenie MEN „Dostępność wyższego wykształcenia – materialne i społeczne uwarunkowania”, Centrum Badań Polityki Narodowej i Szkolnictwa Wyższego UW, Warszawa, wrzesień 2000, s. 9–13.

księgozbiorów w gospodarstwach wiejskich. Jedynie 11% z nich posiada ponad 100 książek, 16,6% nie posiada książek w ogóle, zaś 50% posiada zbiór nie przekraczający 50 woluminów. W 2005 r. aż w 7% wiejskich gospodarstw domowych nie było osobnego miejsca do nauki dla dzieci, co znacznie obniżało ich szanse edukacyjne. Kolejnym czynnikiem różnicującym szanse edukacyjne mieszkańców miast i wsi jest dostęp do nowoczesnych technologii teleinformatycznych: komputera, Internetu, multimedialnych pomocy naukowych. Z komputerów korzysta 60% mieszkańców miast oraz zaledwie 30% osób zamieszkujących tereny wiejskie. Podobnie, ponaddwukrotną różnicę obserwuje się w dostępie do Internetu. Korzysta z niego jedynie 20% mieszkańców wsi (w mieście 45%).

5. PROGRAM „SUPER SZKOŁA” W KONTEKŚCIE WYRÓWNYWANIA SZANS EDUKACYJNYCH

Działania w ramach projektu „Super Szkoła” oferowały uczniom szeroką gamę form rozwoju czy wspierania edukacji. Placówki biorące udział w programie zostały wybrane spośród dziesiątek kandydatów głównie ze względu na niebanalne pomysły. Program „Super Szkoła” jest przykładem przedsięwzięcia, które wychodzi naprzeciw potrzebie społecznej, a jego głównym celem jest wyrównywanie szans edukacyjnych dzieci i młodzieży wiejskiej.

Wachlarz możliwości w zakresie form realizacji programu „Super Szkoła” był bogaty i zróżnicowany tak, aby dostarczyć uczniom jak najwięcej korzyści w sferze rozwoju ich edukacji ale także rozwoju własnej osobowości. Jedną z przesłanek programu było wyrównywanie szans edukacyjnych dzieci i młodzieży wiejskiej, realizowane w formie zajęć pozalekcyjnych. J. Jastrząb twierdzi, że źródeł dysproporcji w zakresie poziomu edukacyjnego dzieci szukać należy już u samych podstaw. Należy zapewnić równy start wszystkim dzieciom abstrahując od ich indywidualnych zdolności czy kompetencji poznawczych. W praktyce program nauczania nie uwzględnia potrzeb każdego ucznia z osobna. Niebagatelne znaczenie dla poziomu nauczania mają kompetencje oraz postawa społeczno-moralna nauczycieli. Odrębną grupę nierówności stanowią te, powstałe na skutek różnego statusu społecznego uczniów. Ten ostatni jest zdeterminowany miejscem zamieszkania uczniów, pochodzeniem, poziomem życia rodziny⁶. Według autorki, w celu

⁶ J. Jastrząb, *Wyrównywanie szans edukacyjnych*, „Wychowanie na co Dzień” 2001, nr 7–8, s. III–IV.

wyrównywania szans edukacyjnych dzieci i młodzieży, należy przestrzegać następujących zasad:

1. Zasada powszechności. Dzieci mają równy dostęp do szkół. Szkoły realizują plan edukacji zapewniający wszystkim uczniom optymalne warunki rozwoju.
2. Zasada transformacji. Plan edukacji zostaje przełożony na konkretne zadania dla nauczycieli w zakresie organizacji pracy, uwzględniające ich kompetencje.
3. Zasada podmiotowości. Oznacza traktowanie uczniów ale także ich rodziców jako podmiotów w procesie nauczania. Uczniowie powinni mieć zagwarantowane prawo do godności osobistej; powinni być chronieni przed dyskryminacją i dyskredytacją społeczną. Rodzice i opiekunowie natomiast mogą konsultować się w sprawach dotyczących treści, metod oraz form nauczania.
4. Zasada wyrównywania szans. Polega na realizacji takiej polityki edukacji, która gwarantuje zaspakajanie specjalnych potrzeb edukacyjnych uczniów. W zakresie polityki wyrównywania szans powinny znaleźć się specjalne programy edukacyjne dla uczniów oraz szkolenia kadry pedagogicznej⁷.

W kontekście kompetencji kadry nauczycielskiej i ich bezpośredniego związku z przyszłymi losami uczniów-przytoczę cytat, będący jednym z wniosków badań przeprowadzonych w 2002 r. przez Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN w 6 celowo dobranych gminach wiejskich. Badanie przeprowadzono wśród 286 uczniów klas trzecich nowo powstałych gimnazjów.

„... wystawiane przez nauczycieli w czasie nauki w gimnazjum oceny szkolne są w największym stopniu powiązane z wyborem przez ucznia dalszej drogi kształcenia na poziomie ponadgimnazjalnym⁸. Owa subiektywna ocena sposobu postrzegania siebie przez nauczyciela jest związana z dokonaniem wyborem edukacyjnym. Uczniowie przekonani, że nauczyciele oceniają ich zdolności jako bardzo dobre, formułują ambitne plany kształceniowe, ci, w których odczuciu nauczyciel nie ma zbyt dobrej opinii o nich, częściej kierują się do zasadniczych szkół zawodowych”⁹.

⁷ J. Jastrząb, op.cit.

⁸ J. Domalewski, *Plany edukacyjne wiejskiej młodzieży: między sferą „możliwego” i „nie-możliwego”*, [w:] *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi*, red. K. Szafraniec, Warszawa 2006, s. 244.

⁹ J. Domalewski, *Plany edukacyjne...*, op.cit., s. 249.

Sytuacja związana ze szkolnictwem wiejskim jest kwestią ogólnie znaną. Problemy, w zakresie edukacji dzieci i młodzieży, koncentrują się głównie wokół takich czynników, jak: ilość placówek dostępnych na wsi, dostępność przestrzenna, jakość kształcenia, aspiracje edukacyjne uczniów z terenów wiejskich, obecność oferty edukacyjnej w zakresie zajęć pozalekcyjnych, kompatybilność programów edukacyjnych i potrzeb rynku pracy, zajęcia pozaszkolne dostosowane indywidualnie do potrzeb, możliwości i zainteresowań uczniów, zajęcia pozaszkolne dostosowane do potrzeb lokalnego rynku pracy.

Sfera edukacji, jak wszystkie inne elementy życia społeczno-gospodarczego, działają na tle innych procesów funkcjonujących w skali makro. Poziom edukacji ma bezpośredni związek z kształtowaniem struktury zarówno potrzeb pierwotnych, jak i wtórnych. Wykształcenie wpływa na nasze wybory w sferze konsumpcji, kreuje postawy wobec innowacyjności, determinuje wybór ścieżki zawodowej. Szkoła jest jednym z pierwszych miejsc, w których rozbudza się postawy obywatelskie i kształtuje sylwetki młodych ludzi pod kątem ich uczestnictwa w kulturze wyższej. Problemy, z którym boryka się szkolnictwo wiejskie, skutkuje na wielu obszarach życia społecznego, z czego najbardziej odczuwalnym na poziomie jednostki wydaje się być czynnik ekonomiczny, na który bezpośrednio wpływa rodzaj wykonywanej pracy zawodowej.

„... od lat 90. ważnym czynnikiem staje się trudność z podjęciem pracy pozarolniczej na wsi przez młodzież kończącą edukację na poziomie średnim i szeroka oferta edukacyjna szkół wyższych (często prywatnych) rozlokowanych w wielu miastach średniej wielkości i dostępnych dla tej młodzieży, bez konieczności opuszczania domu i przenoszenia się do dużego miasta. Paradoksalnie więc regionalne trudności na rynku pracy mogą powodować, że w przyszłości obszary wysokiego bezrobocia staną się obszarami o korzystnej strukturze wykształcenia”¹⁰.

Dla młodzieży pragnącej związać swoją przyszłość ze wsią, odpowiednie wykształcenie ma niebagatelne znaczenie. Sądzę, że minęły już czasy kiedy panowało przekonanie, że praca na gospodarce nie wymaga żadnego wykształcenia. Dla poparcia tej tezy przywołam badania przeprowadzone na początku lat 90. przez K. Gorłacha i Z. Seręga. Dla ludzi z wykształceniem podstawowym praktycznie jedyną motywacją do pracy we własnym gospodarstwie jest poczucie potrzeby

¹⁰ A. Rosner, M. Stanny, *Zróżnicowanie poziomu rozwoju obszarów wiejskich w Polsce według komponentu społecznego*, [w:] *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, red. A. Rosner, Warszawa 2007, s. 117.

kontynuacji ojcowizny i dziedziczenia. Respondenci legitymujący się wykształceniem co najmniej średnim podkreślali konieczność zwiększonego wysiłku oraz odpowiedzialność w pracy na swoim, co interpretować można jako pracę na roli, która jest świadomym wyborem. Praca będąca kontinuum życia przodków, musi mieć swe uzasadnienie ekonomiczne, tzn. ma przynosić konkretne zyski i być podstawą utrzymania rodziny¹¹.

Problem edukacji postrzegać należy w szerszym kontekście. Brak odpowiedniego wykształcenia zmniejsza szanse młodzieży wiejskiej na zdobycie odpowiedniego, dobrze płatnego zawodu, co jak pokazują najnowsze badania, jest jednym z podstawowych powodów emigracji. Wyjazd za granicę w celach zarobkowych można analizować wielopłaszczyznowo:

- emigracja jest szansą dla ludzi dobrze wykształconych; pomaga rozwijać zdobyte umiejętności, doskonalić znajomość języka obcego, poszerzać horyzonty;
- dla ludzi słabo wykształconych – czynnik ekonomiczny stanowi podstawową motywację do wyjazdu nie dając tym samym praktycznie żadnych możliwości na rozwijanie własnej osobowości.

W kontekście tego ostatniego, problem zapóźnienia edukacyjnego dzieci i młodzieży ze wsi nabiera szczególnego znaczenia. Na tle badań zakończonych w 2007 r., które przeprowadzone zostały na terenach wiejskich trzech województw: podlaskiego, opolskiego i podkarpackiego, wyłania się obraz polskiego emigranta na tle uwarunkowań społeczno-geograficzno-ekonomicznych. Z tych trzech regionów najbardziej zurbanizowanym jest województwo podlaskie na skutek malejącego zaludnienia w tej części naszego kraju. Województwo podlaskie ma także najslabsze w skali Polski możliwości ofert pracy dla osób z wyższym wykształceniem. Nieco lepiej wygląda sytuacja w województwie opolskim i podkarpackim. Przy wyborze konkretnych wsi do badań kierowano się zasadą kryteriów możliwie jednorodnych, tzn. rolniczy charakter wsi oraz liczebność gospodarstw domowych – ok. 100¹². Poziom wykształcenia, jak wskazują wspomniane badania, nie ma bezpośredniego przełożenia na pracę wykonywaną za granicą. Bardzo rzadko, o ile w ogóle, migranci wykonują pracę zgodnie ze swoim wykształceniem. Natomiast poziom edukacji wpływa na rodzaj wykonywanej pracy. Osoby z wykształ-

¹¹ K. Górlach, Z. Seręga, *Chłopi we współczesnej Polsce: przedmiot czy podmiot procesów społecznych?*, [w:] *Socjologia wsi. Wybór tekstów i literatury socjologicznej*, Rzeszów 1998, 158–160.

¹² M. Wieruszewska, *Miejsce badań – trzy przybliżenia*, [w:] *Tu i tam. Migracje z polskich wsi na granicę*, red. M. Wieruszewska, Warszawa 2007, s. 86.

cenieniem podstawowym lub zawodowym pracują głównie na budowach wykonując nieskomplikowane, ale najcięższe prace. Osoby legitymujące się wykształceniem wyższym zajmują się głównie pracami domowymi i technicznymi, które wymagają większej wiedzy i dużo mniejszego wysiłku fizycznego. Ponadto badani uważali się na problemy związane z brakiem znajomości języka kraju, w którym przebywali, na co wskazywało 51% badanych, głównie kobiet (65%)¹³.

Problem poziomu edukacji dzieci wiejskich w dalszym ciągu pozostaje nierozwiązany. To, co może napawać optymizmem, to świadomość tego problemu w mentalności ludności wiejskiej, którzy doceniają wagę i znaczenie wykształcenia w dzisiejszym świecie.

„Reakcja części wiejskich społeczności na zamykanie przez władze samorządowe szkół okazała się nieomal modelowym przykładem działania społeczeństwa obywatelskiego w obronie ważnych, zagrożonych interesów społeczności lokalnej. Zarówno rozbudzone aspiracje edukacyjne wsi, jak i świadomość roli, jaką pełnią szkoły wiejskie w życiu społeczności (centrum obywatelskie, kulturalne i społeczne wspólnoty), sprawiły, że w obronie »kapitału ludzkiego«, czyli oświatowych placówek zmobilizowany został społeczny kapitał wsi”¹⁴.

Pomimo zapóźnienia cywilizacyjnego polskiej wsi, zmienia się, aczkolwiek pomału struktura wykształcenia ludności wiejskiej.

„W okresie realnego socjalizmu wyrównywanie szans miało charakter pozorny. Po tym ćwierćwieczu okazało się, że poziom wykształcenia formalnego Polaków jest o wiele niższy niż najniższy poziom w krajach Zachodniej Europy. Fakt ten wskazuje, przede wszystkim na wsi, na zmarnowaną szansę modernizacji rolnictwa i Polski. Społeczeństwo przez propagandę było przekonane o wysokim poziomie edukacji, a jak się okazało, jesteśmy zapóźnieni w rozwoju kulturowym i cywilizacyjnym”¹⁵.

Pęd do wiedzy, który w ostatnich latach przybrał na sile, odbił się także echem wśród młodzieży z terenów wiejskich. Z badań przeprowadzonych w 2002 r. przez pracowników Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk w sześciu celowo dobranych gminach wiejskich wynika „fakt, że wśród 25-, 29-latków

¹³ B. Perepeczko, *Migranci wiejscy na zagranicznych rynkach pracy*, [w:] *Tu i tam. Migracje z polskich wsi na granicę*, red. M. Wieruszewska, Warszawa 2007, s. 132–134.

¹⁴ *Polska wieś po wejściu do Unii Europejskiej*, Warszawa 2004, s. 91.

¹⁵ J. Papież, *Przemiany warunków socjalizacyjno-edukacyjnych na wsi*, Kraków 2006, s. 445.

(...) wykształcenie wyższe ma blisko trzykrotnie większa część aniżeli w całej badanej zbiorowości”. Należy także podkreślić, że nieco korzystniejszą strukturą wykształcenia charakteryzują się kobiety¹⁶. Potwierdzają to także moje badania, które przeprowadziłam w 2006 r. wśród kobiet wiejskich z terenu gminy Trzebinia. W próbie 335 respondentek, średnim wykształceniem legitymowało się 38,2% badanych kobiet, w stosunku do 20,9% z wykształceniem podstawowym, 24,5% – zawodowym oraz 15,2% wykształceniem wyższym (studia zawodowe oraz magisterskie)¹⁷. Na większe aspiracje oświatowe dziewcząt wskazuje też S. Moskał:

„Dostęp do wykształcenia jest na obszarach wiejskich utrudniony i obciążony większymi kosztami niż w mieście, zwykle więc młodzież wybiera tę szkołę ponadgimnazjalną, która jest po prostu najbliższej, nawet wtedy, jeśli poziom nauczania w niej pozostawia wiele do życzenia. Co ciekawe, aspiracje oświatowe są wyraźnie większe u dziewcząt aniżeli u chłopców, z których wielu zadowala się zasadniczą szkołą zawodową, podczas gdy dziewczęta częściej starają się uzyskać wykształcenie średnie, a także policealne lub wyższe”¹⁸.

„Gorsze wyposażenie szkół i organizacja ich pracy (klasy łączone), rzadkość uczęszczania wiejskich dzieci do przedszkola, a wreszcie środowiskowe warunki dorastania powodują, że częstotliwość i nasilenie niepowodzeń dydaktycznych są znacznie wyższe na wsi niż w szkołach miejskich”¹⁹.

Owe „niepowodzenia dydaktyczne” skutkować mogą negatywnie na przyszłość dzieci. Wyrabianie u młodego pokolenia aspiracji, zaciekawienia nauką, stwarza im szersze perspektywy; pozwala na bieżąco niwelować dysproporcję szans i jednocześnie wpływać na przyszłe wybory życiowe tych ludzi w zakresie edukacji. Najnowsze dane dotyczące wykształcenia dzieci i młodzieży wiejskiej nie napawają niestety zbyt dużym optymizmem. W 2002 r., przed akcesją Polski do Unii Europejskiej, przeprowadzone zostały badania reprezentatywne na próbie 610 mieszkańców wsi w wieku 16 do 30 lat z 16 województw naszego kraju. Celem projektu badawczego realizowanego na zlecenie Instytutu Spraw Publicznych w Warszawie było przeprowadzenie analizy poglądów młodych mieszkańców wsi w zakresie ich

¹⁶ K. Szafranec(red.), *Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi*, Warszawa 2006, s. 52–53.

¹⁷ W. Knapik, op.cit., s. 31–32.

¹⁸ S. Moskał, M. Moskał, *Podstawy socjologii wsi i rolnictwa. Podręcznik dla studentów uczelni rolniczych*, Kraków 2007, s. 149–150.

¹⁹ T. Pilch, *Chrońmy dzieci przed nierównością szans*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000, nr 4.

aspiracji życiowych, planów na przyszłość. Pragnę przytoczyć tylko tę część wniosków z badań, które odnoszą się do kwestii wykształcenia:

„Podstawowa kwestia (...) – świadczy jednak o niekorzystnej sytuacji współczesnej młodzieży wiejskiej w Polsce, to poziom wykształcenia. Okazuje się, że aż 60% mieszkańców wsi w wieku 16–30 lat posiada co najwyżej zasadnicze wykształcenie zawodowe, które jest – co wielokrotnie podkreślano – swoistą ślepą uliczką systemu edukacyjnego w naszym kraju. Tylko niecałe 5% spośród nich posiada tytuł magistra świadczący o zdobyciu wykształcenia na poziomie akademickim. Z tych rozmaitych danych (...) wynika, że wykształcenie jest kluczowym czynnikiem określającym obecnie sytuację życiową. Bardzo często wykształcenie silnie różnicuje poglądy badanych w rozmaitych sprawach. Okazuje się ponadto, że osoby lepiej wykształcone częściej znajdują i utrzymują pracę poza rolnictwem, rzadziej zmuszone są zajmować się tylko domem, jak również rzadziej doświadczają sytuacji bezrobocia”²⁰.

Tego typu przedsięwzięcia nie są łatwe. I to nie tylko z powodu ich czasochłonności. Instytucje publiczne finansowane przez budżet państwa są specyficzne. Transformacja ustrojowa wymusiła na naszym społeczeństwie poczucie odpowiedzialności za własną przyszłość. Przedsiębiorstwa prywatne i przedsiębiorcy prywatni stosunkowo szybko przeszli kurs gospodarności według zasad gospodarki rynkowej. Byli oni i są nadal zdani tylko i wyłącznie na własną przedsiębiorczość. Dla instytucji państwowych i publicznych finansowanych z budżetu państwa, transformacja ustrojowa jest procesem, w którym partycypują w mniejszym stopniu niż przedsiębiorstwa prywatne. Cały czas funkcjonuje przekonanie, że pieniądze muszą się znaleźć dla dobra celu nadrzędnego-edukacji naszych dzieci. Jest to pogląd skądinąd słuszny i zrozumiały. Edukacja jest jednym z najważniejszych priorytetów rządu każdego państwa demokratycznego. Nie powinno to jednak zwalniać z powinności dbania o własne interesy, bez względu na kuratelę państwa. Tym bardziej, że dzisiejsze uwarunkowania gospodarczo-demograficzne nie sprzyjają polskiemu szkolnictwu. Ograniczane są koszty, a czasem nawet zamykane szkoły, ze względu na małą liczbę uczniów. W takiej sytuacji szczególnie cenna jest inicjatywa tych wszystkich, którzy czują się osobiście odpowiedzialni za los dzieci we własnych placówkach.

²⁰ K. Gorlach, Z. Drąg, Z. Seręga, *Młode pokolenie wsi III Rzeczypospolitej. Aspiracje życiowe w przeddzień integracji z Unią Europejską*, Warszawa 2003, s. 163.

BIBLIOGRAFIA

- Domalewski J., *Plany edukacyjne wiejskiej młodzieży: między sferą „możliwego” i „niemożliwego”*, [w:] *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi*, red. K. Szafraniec, Warszawa 2006.
- Gorlach K., Seręga Z., *Chłopi we współczesnej Polsce: przedmiot czy podmiot procesów społecznych?*, [w:] *Socjologia wsi. Wybór tekstów i literatury socjologicznej*, Rzeszów 1998.
- Gorlach K., Drąg Z., Seruga Z., *Młode pokolenie wsi III Rzeczypospolitej. Aspiracje życiowe w przeddzień integracji z Unią Europejską*, Warszawa 2003.
- Jastrząb J., *Wyrównywanie szans edukacyjnych*, „Wychowanie na co Dzień” 2001, nr 7–8.
- Knapik W., *Kobieta w wiejskiej społeczności lokalnej*, Toruń 2008.
- Mały Rocznik Statystyczny Polski 2007*, GUS, Warszawa 2007.
- Moskal S., Moskal M., *Podstawy socjologii wsi i rolnictwa. Podręcznik dla studentów uczelni rolniczych*, Kraków 2007.
- Narodowy Spis Powszechny 2002*, GUS, Warszawa 2002
- Papież J., *Przemiany warunków socjalizacyjno-edukacyjnych na wsi*, Kraków 2006.
- Perepeczko B., *Migranci wiejscy na zagranicznych rynkach pracy*, [w:] *Tu i tam. Migracje z polskich wsi na granicę*, red. M. Wieruszewska, Warszawa 2007.
- Pilch T., *Chrońmy dzieci przed nierównością szans*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2000, nr 4.
- Polska wieś po wejściu do Unii Europejskiej*, Warszawa 2004.
- Raport z badania wśród studentów na zlecenie MEN „*Dostępność wyższego wykształcenia – materialne i społeczne uwarunkowania*”, Centrum Badań Polityki Narodowej i Szkolnictwa Wyższego UW, Warszawa, wrzesień 2000, s. 9–13.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2006*, GUS, Warszawa 2007.
- Rosner A., Stanny M., *Zróżnicowanie poziomu rozwoju obszarów wiejskich w Polsce według komponentu społecznego*, [w:] *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, red. A. Rosner, Warszawa 2007.
- Szafraniec K. (red.), *Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi*, Warszawa 2006.
- Wieruszewska M., *Miejsce badań – trzy przybliżenia*, [w:] *Tu i tam. Migracje z polskich wsi na granicę*, red. M. Wieruszewska, Warszawa 2007.

Strony internetowe:

http://bip.men.gov.pl/akty_projekty_/edukacja-na_obszarach_wiejskich_041206.pdf

Summary

Social aspects of the problems of children and young peoples education of against the background of the program „the Super School”, realized within the framework of the European Common Fund

The article of Wioletta Knapik, makes the analysis of the problems concerning of the equation of educational chances of children and the rural-young people in the context of the Union program. The value of the project made the sum: 8.255.799,00 zloty. Participation-entitled subjects in the program were primary schools, grammar-school and over-grammar-school from rural communes, rural areas, the rural-municipality and municipalities. Final beneficiaries of the “Super School” were schoolboys and teachers of primary schools, grammar-school, overgrammar-school, particularly from rural areas. The territorial range project-is 5 administrative districts of Lesser Poland voivodship: Chrzanów, Olkusz, Oświęcim, Myślenice and Wieliczka. For purposes of the equation of educational chances indispensable is the creation of the wide partnership in the local environment which this partnership it should unite needs and expectations of inhabitants with operations of local municipal institutions, extragovernment-organizations, educational authorities, parishes, informal (eg. parental or of schoolboy) groups.